

UDK 37

ISSN 2545 – 4439

ISSN 1857 - 923X

INTERNATIONAL JOURNAL

Institute of Knowledge Management

KNOWLEDGE

Scientific Papers

Vol. 55.1

SOCIAL SCIENCES

KIJ

Vol.

55

No. 1

pp. 1 - 186

Skopje, 2022

KNOWLEDGE

INTERNATIONAL JOURNAL

**SCIENTIFIC PAPERS
VOL. 55.1**

December, 2022

**INSTITUTE OF KNOWLEDGE MANAGEMENT
SKOPJE**

KNOWLEDGE

International Journal Scientific Papers Vol. 55.1

ADVISORY BOARD

Vlado Kambovski PhD, Robert Dimitrovski PhD, Siniša Zarić PhD, Maria Kavdanska PhD, Mirjana Borota – Popovska PhD, Veselin Videv PhD, Ivo Zupanovic, PhD, Savo Ashtalkoski PhD, Zivota Radosavljević PhD, Laste Spasovski PhD, Mersad Mujevic PhD, Milka Zdravkovska PhD, Drago Cvijanovic PhD, Predrag Trajković PhD, Lazar Stosic PhD, Krasimira Staneva PhD, Nebojsa Pavlović PhD, Daniela Todorova PhD, Baki Koleci PhD, Lisen Bashkurti PhD, Zoran Srzentić PhD, Itska Derijan PhD, Sinisa Opic PhD, Marija Kostic PhD

Print: GRAFOPROM – Bitola

Editor: IKM – Skopje

Editor in chief

Robert Dimitrovski, PhD

KNOWLEDGE - International Journal Scientific Papers Vol. 55.1

ISSN 1857-923X (for e-version)

ISSN 2545 – 4439 (for printed version)

INTERNATIONAL EDITORIAL BOARD

President: Academic Prof. Vlado Kambovski PhD, Skopje (N. Macedonia)

Vice presidents:

Prof. Robert Dimitrovski PhD, Institute of Knowledge Management, Skopje (N. Macedonia)

Prof. Sinisa Zaric, PhD, Faculty of Economics, University of Belgrade, Belgrade (Serbia)

Prof. Mersad Mujevic PhD, Public Procurement Administration of Montenegro (Montenegro)

Prof. Tihomir Domazet PhD, President of the Croatian Institute for Finance and Accounting, Zagreb (Croatia)

Members:

- Prof. Azra Adjajlic – Dedovic PhD, Faculty of criminology and security, Sarajevo (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Aleksandar Korablev PhD, Faculty of economy and management, Saint Petersburg State Forest Technical University, Saint Petersburg (Russian Federation)
- Prof. Anita Trajkovska PhD, Rochester University (USA)
- Prof. Aziz Pollozhani PhD, Rector, University Mother Teresa, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Anka Trajkovska-Petkoska PhD, UKLO, Faculty of technology and technical sciences, Bitola (N. Macedonia)
- Prof. Aneta Mijoska PhD, Faculty of Dentistry, University “St. Cyril and Methodius”, Skopje (N. Macedonia)
- Prof. Alisabri Sabani PhD, Faculty of criminology and security, Sarajevo (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Artan Nimani PhD, Rector, University of Gjakova “Fehmi Agani” (Kosovo)
- Prof. Ahmad Zakeri PhD, University of Wolverhampton, (United Kingdom)
- Prof. Ana Dzumalievova PhD, South-West University “Neofit Rilski”, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Ali Hajro, PhD, Military Academy “Mihailo Apostolski”, Skopje (N. Macedonia)
- Prof. Branko Sotirov PhD, University of Rousse, Rousse (Bulgaria)
- Prof. Branko Boshkovic, PhD, College of Sports and Health, Belgrade (Serbia)
- Prof. Branimir Kampl PhD, Institute SANO, Zagreb (Croatia)
- Prof. Baki Koleci PhD, University Hadzi Zeka, Peja (Kosovo)
- Prof. Branislav Simonovic PhD, Faculty of Law, Kragujevac (Serbia)
- Prof. Bistra Angelovska, Faculty of Medicine, University “Goce Delcev”, Shtip (N.Macedonia)
- Prof. Cezar Birzea, PhD, National School for Political and Administrative Studies, Bucharest (Romania)
- Prof. Cvetko Andreevski, Faculty of Tourism, UKLO, Bitola (N.Macedonia)
- Prof. Drago Cvijanovic, PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, University of Kragujevac, Vrnjacka Banja (Serbia)
- Prof. Dusan Ristic, PhD Emeritus, College of professional studies in Management and Business Communication, Novi Sad (Serbia)
- Prof. Darijo Jerkovic PhD, Faculty of Business Economy, University “Vitez”, (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Daniela Todorova PhD, “Todor Kableshev” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Dragan Kokovic PhD, University of Novi Sad, Novi Sad (Serbia)
- Prof. Dragan Marinkovic PhD, High health – sanitary school for professional studies, Belgrade (Serbia)
- Prof. Itska Mihaylova Derijan PhD, University Neofit Rilski, Faculty of pedagogy, Blagoevgrad (Bulgaria)

- Prof. Dzulijana Tomovska, PhD, Faculty of Biotechnical sciences, Bitola (N.Macedonia)
- Prof. Evgenia Penkova-Pantaleeva PhD, UNWE -Sofia (Bulgaria)
- Prof. Fadil Millaku, PhD, University “Hadzi Zeka”, Peja (Kosovo)
- Prof. Fatos Ukaj, University “Hasan Prishtina”, Prishtina (Kosovo)
- Prof. Georgi Georgiev PhD, National Military University “Vasil Levski”, Veliko Trnovo (Bulgaria)
- Prof. Halit Shabani, PhD, University “Hadzi Zeka”, Peja (Kosovo)
- Prof. Halima Sofradzija, PhD, University of Sarajevo, Sarajevo (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Haris Halilovic, Faculty of criminology and security, University of Sarajevo, Sarajevo (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Helmut Shramke PhD, former Head of the University of Vienna Reform Group (Austria)
- Prof. Hristina Georgieva Yancheva, PhD, Agricultural University, Plovdiv (Bulgaria)
- Prof. Hristo Beloev PhD, Bulgarian Academy of Science, Rector of the University of Rousse (Bulgaria)
- Prof. Hristina Milcheva, Medical college, Trakia University, Stara Zagora (Bulgaria)
- Prof. Izet Zeqiri, PhD, Academic, SEEU, Tetovo (N.Macedonia)
- Prof. Ivan Marchevski, PhD, D.A. Tsenov Academy of Economics, Svishtov (Bulgaria)
- Prof. Ibrahim Obhodjas PhD, Faculty of Business Economy, University “Vitez”, (Bosnia & Herzegovina)
- Doc. Igor Stubelj, PhD, Faculty of Management, Primorska University, Koper (Slovenia)
- Prof. Ivo Zupanovic, PhD, Faculty of Business and Tourism, Budva (Montenegro)
- Prof. Ivan Blazhevski, PhD, Institute for Sociological, Political and Juridical Research, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Isa Spahiu PhD, AAB University, Prishtina (Kosovo)
- Prof. Ivana Jelik PhD, University of Podgorica, Faculty of Law, Podgorica (Montenegro)
- Prof. Islam Hasani PhD, Kingston University (Bahrein)
- Prof. Jamila Jaganjac PhD, Faculty of Business Economy, University “Vitez”, (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Jova Ateljevic PhD, Faculty of Economy, University of Banja Luka, (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Jonko Kunchev PhD, University „Cernorizec Hrabar“ - Varna (Bulgaria)
- Prof Karl Schopf, PhD, Akademie fur wissenschaftliche forchung und studium, Wien (Austria)
- Prof. Katerina Belichovska, PhD, Faculty of Agricultural Sciences, UKIM, Skopje (N. Macedonia)
- Prof. Krasimir Petkov, PhD, National Sports Academy “Vassil Levski”, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Kamal Al-Nakib PhD, College of Business Administration Department, Kingdom University (Bahrain)
- Prof. Kiril Lisichkov, Faculty of Technology and Metallurgy, UKIM, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Krasimira Staneva PhD, University of Forestry, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Lidija Tozi PhD, Faculty of Pharmacy, Ss. Cyril and Methodius University, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Laste Spasovski PhD, Vocational and educational centre, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Larisa Velic, PhD, Faculty of Law, University of Zenica, Zenica (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Łukasz Tomczyk PhD, Pedagogical University of Cracow (Poland)
- Prof. Lujza Grueva, PhD, Faculty of Medical Sciences, UKIM, Skopje (N.Macedonia)

- Prof. Lazar Stosic, PhD, Association for development of science, engineering and education, Vranje (Serbia)
- Prof. Lulzim Zeneli PhD, University of Gjakova “Fehmi Agani” (Kosovo)
- Prof. Lisen Bashkurti PhD, Global Vice President of Sun Moon University (Albania)
- Prof. Lence Mircevaska PhD, High Medicine School, Bitola, (N.Macedonia)
- Prof. Ljupce Kocovski PhD, Faculty of Biotechnical sciences, Bitola (N.Macedonia)
- Prof. Marusya Lyubcheva PhD, University “Prof. Asen Zlatarov”, Member of the European Parliament, Burgas (Bulgaria)
- Prof. Marija Magdinceva – Shopova PhD, Faculty of tourism and business logistics, University “Goce Delchev”, Shtip (N. Macedonia)
- Prof. Maria Kavdanska PhD, Faculty of Pedagogy, South-West University Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Vaska Stancheva-Popkostadinova, PhD, Faculty of Public Health and Sport, SWU Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Mirjana Borota-Popovska, PhD, Centre for Management and Human Resource Development, Institute for Sociological, Political and Juridical Research, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Mihail Garevski, PhD, Institute of Earthquake Engineering and Engineering Seismology, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Misho Hristovski PhD, Faculty of Veterinary Medicine, Ss. Cyril and Methodius University, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Mitko Kotovchevski, PhD, Faculty of Philosophy, UKIM, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Milan Radosavljevic PhD, Dean, Faculty of strategic and operational management, Union University, Belgrade (Serbia)
- Prof. Marija Topuzovska-Latkovikj, PhD, Centre for Management and Human Resource Development, Institute for Sociological, Political and Juridical Research, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Marija Knezevic PhD, Academic, Banja Luka, (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Margarita Bogdanova PhD, D.A.Tsenov Academy of Economics, Svishtov (Bulgaria)
- Prof. Mahmut Chelik PhD, Faculty of Philology, University “Goce Delchev”, Shtip (N.Macedonia)
- Prof. Mihajlo Petrovski, PhD, Faculty of Medical Sciences, University “Goce Delchev”, Shtip (N.Macedonia)
- Prof. Marija Mandaric PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, University of Kragujevac, Vrnjacka Banja (Serbia)
- Prof. Marina Simin PhD, College of professional studies in Management and Business Communication, Sremski Karlovci (Serbia)
- Prof. Miladin Kalinic, College of professional studies in Management and Business Communication, Sremski Karlovci (Serbia)
- Prof. Marijan Tanushevski PhD, Macedonian Scientific Society, Bitola (N. Macedonia)
- Prof. Mitre Stojanovski PhD, Faculty of Biotechnical sciences, Bitola (N.Macedonia)
- Prof. Miodrag Smelcerovic PhD, High Technological and Artistic Vocational School, Leskovac (Serbia)
- Prof. Nadka Kostadinova, Faculty of Economics, Trakia University, Stara Zagora (Bulgaria)
- Prof. Natalija Kirejenko PhD, Faculty For economic and Business, Institute of Entrepreneurial Activity, Minsk (Belarus)
- Prof. Nenad Taneski PhD, Military Academy “Mihailo Apostolski”, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Nevenka Tatkovic PhD, Juraj Dobrila University of Pula, Pula (Croatia)
- Prof. Nedžad Korajlic PhD, Faculty of criminal justice and security, University of Sarajevo (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Nikola Sabev, PhD, Angel Kanchev University of Ruse, Ruse (Bulgaria)

- Prof. Nonka Mateva PhD, Medical University, Plovdiv (Bulgaria)
- Prof. Nikolay Georgiev PhD, “Todor Kableshkov” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Nishad M. Navaz PhD, Kingdom University (India)
- Prof. Nano Ruzhin PhD, Faculty of Law, AUE-FON University, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Oliver Dimitrijevic PhD, High medicine school for professional studies “Hipokrat”, Bujanovac (Serbia)
- Prof. Paul Sergius Koku, PhD, Florida State University, Florida (USA)
- Prof. Primoz Dolenc, PhD, Faculty of Management, Primorska University, Koper (Slovenia)
- Prof. Petar Kolev PhD, “Todor Kableshkov” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Pere Tumbas PhD, Faculty of Economics, University of Novi Sad, Subotica (Serbia)
- Prof. Rade Ratkovic PhD, Faculty of Business and Tourism, Budva (Montenegro)
- Prof. Rositsa Chobanova PhD, University of Telecommunications and Posts, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Rossana Piccolo PhD, Università degli studi della Campania - Luigi Vanvitelli (Italy)
- Prof. Rumen Valcovski PhD, Imunolab Sofia (Bulgaria)
- Prof. Rumen Stefanov PhD, Faculty of public health, Medical University of Plovdiv (Bulgaria)
- Prof. Rumen Tomov PhD, University of Forestry, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Sasho Korunoski PhD, UKLO, Bitola (N.Macedonia)
- Prof. Snezhana Lazarevic, PhD, College of Sports and Health, Belgrade (Serbia)
- Prof. Vasil Markov PhD, Faculty of Arts, SWU Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Stojna Ristevska PhD, High Medicine School, Bitola, (N. Macedonia)
- Prof. Suzana Pavlovic PhD, High health – sanitary school for professional studies, Belgrade (Serbia)
- Prof. Sandra Zivanovic, PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, University of Kragujevac, Vrnjacka Banja (Serbia)
- Prof. Shyqeri Kabashi, College “Biznesi”, Prishtina (Kosovo)
- Prof. Temelko Risteski PhD, Faculty of Law, AUE-FON University, Skopje (N. Macedonia)
- Prof. Todor Krystevich, D.A. Tsenov Academy of Economics, Svishtov (Bulgaria)
- Prof. Todorcka Atanasova, Faculty of Economics, Trakia University, Stara Zagora (Bulgaria)
- Prof. Tzako Pantaleev PhD, NBUniversity, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Vojislav Babic PhD, Institute of Sociology, University of Belgrade (Serbia)
- Prof. Volodymyr Denysyuk, PhD, Dobrov Center for Scientific and Technological Potential and History studies at the National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine)
- Prof. Valentina Staneva PhD, “Todor Kableshkov” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Venus Del Rosario PhD, Arab Open University (Philippines)
- Prof. Vjollca Dibra PhD, University of Gjakova “Fehmi Agani” (Kosovo)
- Prof. Yuri Doroshenko PhD, Dean, Faculty of Economics and Management, Belgorod (Russian Federation)
- Prof. Zlatko Pejkovski, PhD, Faculty of Agricultural Sciences, UKIM, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Zivota Radosavljevic PhD, Faculty FORCUP, Union University, Belgrade (Serbia)
- Prof. Zorka Jugovic PhD, High health – sanitary school for professional studies, Belgrade (Serbia)

REVIEW PROCEDURE AND REVIEW BOARD

Each paper is reviewed by the editor and, if it is judged suitable for this publication, it is then sent to two referees for double blind peer review.

The editorial review board is consisted of 67 members, full professors in the fields 1) Natural and mathematical sciences, 2) Technical and technological sciences, 3) Medical sciences and Health, 4) Biotechnical sciences, 5) Social sciences, and 6) Humanities from all the Balkan countries and the region.

CONTENTS

EMPIRICAL APPROACH OF THE ESTIMATION OF THE EFFECTS OF ECONOMIC FREEDOM ON ECONOMIC GROWTH IN WESTERN BALKANS	15
Violeta Madzova.....	15
Liza Alili Sulejmani.....	15
THE POSSIBILITY OF REVITALIZING RURAL AREAS THROUGH THE PROMOTION OF CULTURAL TOURISM IN THE REPUBLIC OF SERBIA.....	21
Drago Cvijanović.....	21
Suzana Lazović.....	21
Katarina Stojanović	21
GLOBAL FINANCIAL CYCLE AND THE CHANGING PATTERNS OF INTERNATIONAL CAPITAL FLOWS	27
Jasna Tonovska.....	27
THE IMPORTANCE OF SUSTAINABLE AGRICULTURAL PRODUCTION FOR THE DEVELOPMENT OF RURAL TOURISM	33
Gorica Cvijanović.....	33
Marija Bajagić	33
Dušica Cvijanović.....	33
FLUID PRODUCT – ADOPTIVE PRODUCT ACROSS DIFFERENT USERS AND SCENARIOS ...	39
Snezhana Ristevska-Jovanovska	39
Aleksandra Ikonomova.....	39
TRADE PERFORMANCE OF THE REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA	45
Emilija Miteva-Kacarski.....	45
Kostadinka Panova	45
GLOBAL VALUE CHAINS IN AGRICULTURE ON THE EXAMPLE OF BULGARIAN FARMERS	51
Daniela Ventsislavova Georgieva.....	51
Milena Mitkova	51
Teodora Georgieva	51
CHANGES IN THE GEOGRAPHY OF THE WORLD'S FINANCIAL MARKETS IN THE 1920S OF THE 21ST CENTURY - A DIAGNOSTIC ANALYSIS	57
Polya Yordanova	57
INVESTMENT PLANNING FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF ECOTOURISM	65
Vladimir Kitanov	65
MANAGEMENT SOLUTIONS FOR ADAPTING THE ACTIVITIES OF TOUR OPERATORS IN THE CONDITIONS OF A DYNAMICALLY CHANGING MARKET - THE THOMAS COOK CASE	69
Zlatina Karadzhova.....	69
THE IMPACT OF HUMAN RESOURCES ON THE QUALITY OF GASTRONOMY IN THE REGION OF FERIZAJ	75
Besarta Rexhepi.....	75
Gabriela Rakicevic	75
Mirjana Sekuloska.....	75
STRUCTURAL ASPECT OF DEVELOPMENT PROCESSES IN THE INDUSTRY OF THE REPUBLIC OF SERBIA DURING THE SECOND HALF OF THE 20 TH CENTURY	81
Zivorad Gligorijevic	81
MANAGEMENT AS A FUNCTION OF SUSTAINABLE FINANCIAL STABILITY OF PUBLIC ENTERPRISES AND INSTITUTIONS.....	89
Goran Mitrović	89
Slobodan Subotić.....	89

DIGITAL MARKETING AS AN OPPORTUNITY TO IMPROVE BUSINESS DURING THE PANDEMIC COVID-19.....	97
Tanja Vujović.....	97
Ivana Aleksić.....	97
EXTENSIBLE BUSINESS REPORTING LANGUAGE (XBRL): A VALUABLE INSTRUMENT FOR THE DEVELOPMENT OF DIGITAL FINANCIAL REPORTING IN THE REPUBLIC OF BULGARIA	103
Borislav Boyanov.....	103
RELIGIOUS TEACHINGS AND SUSTAINABLE DEVELOPMENTAL GOALS.....	109
Aleksandar Grizhev.....	109
Ivan Blazhevski.....	109
CASE STUDIES AGAINST THE REPUBLIC OF MACEDONIA IN RELATION TO ARTICLE 2 OF THE EUROPEAN CONVENTION ON HUMAN RIGHTS.....	115
Ivica Josifovic.....	115
Igor Kambovski.....	115
BRUNEI: HISTORY, POLITICS AND ECONOMICS.....	121
Iliyan Genov Mateev.....	121
MODERN WOMAN AND POLITICAL CAREER.....	129
Amila Taljanović.....	129
Amina Smailhodžić.....	129
WOMEN HEIRS - CULTURAL AND LEGAL ASPECTS.....	137
Marina Mijatovic.....	137
Borivoje Baltezarevic.....	137
CRIMINOLOGY ANALYSIS OF VIOLENCE AGAINST WOMEN AND FAMILY VIOLENCE IN REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA DURING THE PANDEMIC-COVID 19.....	143
Robert Dauti.....	143
Anita Dauti.....	143
THE MAIN CONCEPTS OF JUVENILE DELINQUENCY IN THE TERRITORY OF THE REPUBLIC OF KOSOVO.....	149
Fatime Bamja.....	149
AWARENESS OF THE LEGAL ASPECTS OF PROFESSIONAL DUTY OF STUDENTS IN THE FIELD OF HEALTH CARE.....	155
Neli Gradinarova.....	155
Emilian Radev.....	155
Magdalena Alexandrova.....	155
HEALTH CARE STUDENTS' KNOWLEDGE OF THE ETHICAL DIMENSIONS OF PROFESSIONAL RESPONSIBILITIES.....	161
Radka Goranova-Spasova.....	161
Natalia Shtereva-Nikolova.....	161
Alexandrina Vodenicharova.....	161
ATTACHMENT STYLES IN ADULT RELATIONSHIPS.....	167
Katica Stoimenovska Mantova.....	167
SOCIAL PROJECTIONS OF ALCOHOL DEPENDENCE.....	173
Evgeniya Bratoeva.....	173
POLITICS AND PROGRAMS AIMED TO LIMIT THE RISKFUL USE OF ALCOHOL IN BULGARIA.....	179
Evgeniya Bratoeva.....	179

INVESTMENT PLANNING FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF ECOTOURISM

Vladimir Kitanov

University “Goce Delcev” Stip, North Macedonia, vladimir.kitanov@ugd.edu.mk

Abstract: Tourism represents a strong factor of economic development, but it should be known that the possibility of transforming a certain space without control and restrictions can permanently threaten its sustainability and the economic activity of the population. There are different ways of valorizing tourism and using natural resources to form a tourist offer, and it should be emphasized that part of the profit made from consumption in tourism must be aimed at maintaining the resources that cause this level of consumption. To conserve means responsible management of resources and visitor movement in order to implement strategic plans. Ecotourism is revolutionizing the tourism industry.

Keywords: investment plans, tourism, economic development, ecotourism.

ИНВЕСТИЦИСКО ПЛАНИРАЊЕ ЗА ОДРЖЛИВ РАЗВОЈ НА ЕКОТУРИЗМОТ

Владимир Китанов

Универзитет “Гоце Делчев“, Штип, С. Македонија, vladimir.kitanov@ugd.edu.mk

Апстракт: Туризмот претставува силен фактор на економски развој, но треба да се знае дека можноста за трансформирање на одреден простор без контрола и ограничувања може трајно да ја загрози неговата одржливост и економската активност на населението. Постојат различни начини на валоризација на туризмот и искористување на природните ресурси за формирање на туристичка понуда, а треба да се нагласи дека дел од профитот остварен од потрошувачката во туризмот мора да биде насочен кон одржување на ресурсите кои предизвикуваат вакво ниво на потрошувачката. Да се зачува значи одговорно управување со ресурсите и движењето на посетителите со цел да се имплементираат стратешките планови. Екотуризмот ја револуционизира туристичката индустрија.

Клучни зборови: инвестициски планови, туризам, економски развој, екотуризам.

1. ВОВЕД

Туризмот како движење придружено со потрошувачка има силно влијание врз економскиот раст и структурата на домашниот БДП. Логично е ваквото движење дополнително да се масовно за да биде поизразено мултиплицирањето на туристичката потрошувачка. Во такви околности, има посилено влијание врз туристичките ресурси, кои се претежно природни ресурси како што се морските брегови, шумите итн. Не е невообичаено дестинациите кои наеднаш ја изгубиле својата популарност поради уништувањето на природните ресурси и како такви страдаат од негативните економски ефекти од неконтролираната туристичка активност. Кон крајот на 20 век ја зајакна т.н одговорен туризам кој како филозофија го пропагира единството на туристите и природата со силен когнитивно-образовен и медицински аспект на самата почит. Екотуризмот подразбира управување со туристичките процеси на начин кој го проценува и мери влијанието врз животната средина на различни сегменти од движењето на патниците и потрошувачката на туристички активности.

2. ПОТРЕБНИ ЕЛЕМЕНТИ ЗА ОДРЖЛИВ РАЗВОЈ НА ЕКОТУРИЗМОТ

За заштитеното подрачје, од клучно значење е методот на управување да доведе до зголемено учество на туристите, како и да ја подигне нивната свест за важноста на заштитата на природните ресурси на другите атракции во областа каде што престојуваат. Патувањето и приходите од туризмот ќе го задржат трендот на раст, затоа е многу важно да се зачуваат ресурсите на одговорен и одржлив начин, кои се главниот мотив за посети и потрошувачка. Што значи одржлив развој од гледна точка на патувањето? Наједноставно е да се каже дека одржливиот развој е она ниво на развој што ги задоволува потребите на сегашноста, а во исто време не ја загрозува способноста на идните генерации да ги задоволат нивните потреби. На овој начин, јасно е профилирање на туризмот што е еколошки одржлив и чиј производ подразбира активна, со мноштво рекреативни активности, бројни едукативни содржини така што првенствено се потенцира когнитивната компонента и на крајот здрав оброк подготвен од еколошки произведена храна.

Континуираниот раст на бројот на туристи во заштитените подрачја на природата и зајакнувањето на

еколошкиот концепт за важноста на здравата животна средина ги поттикнува властите во земјите ширум светот да преземат одговорност за масовното проширување на системот на заштитени добра. Беше истакнато дека подрачјата од заштитена природа кои се управуваат на одржлив начин имаат повеќекратна улога за современото општество, така што реално е да се дојде до заклучок дека еко-туристички производ е поскап од класичен туристички производ кој, на пр., подразбира летен одмор заснован на уживање на морска плажа без одредени содржини. Имајќи ги предвид еколошките, социјалните, медицинските и културните аспекти на екотуризмот, сосема е разбирлива повисоката цена на еко-туристичкиот производ.

Екотуризмот е вид на одговорен туризам кој ги минимизира негативните последици по животната средина и дополнително го зајакнува локалниот културен идентитет. Екотуризмот силно го промовира медицинскиот аспект на тој начин што, како составен дел на еко-производите, подразбира активно учество на туристите во спортски и рекреативни активности како што се планинарење, возење велосипед, пливање, нагласувајќи ја важноста на здравата исхрана. Целна група на екотуризмот се еколошки свесни туристи кои зачувувањето на животната средина го рангираат високо меѓу приоритетите на модерната цивилизација. Чистото море, незагадените реки, зачуваната флора и фауна, чистиот воздух и здравата храна станаа важни елементи на туристичката дестинација каде туристите сакаат да го поминуваат слободното време. Значаен аспект е просторната заштита на сите исклучителни и единствени делови на природата од значење за научни, културно-образовни, рекреативни и други цели.

Напорите за сертификарање на екотуризмот се во рана фаза. сертификацијата на екотуристичките активности опфаќа собирање податоци од компаниите за нивните еколошки и социјални индикатори, а потоа и проверка на овие податоци. Со оглед на тоа што екотуризмот е дополнително дефиниран преку неговите учесници и на пазарот, остануваат многу прашања за тоа колку успешно може да се сертифицира екотуризмот, имајќи предвид дека екотуристичките бизниси се мали, многу расфрлани и од регионален карактер. Многу бизниси се лоцирани во земјите во развој каде што може да се недостапни услугите за следење, па дури и комуникациските системи. Бизнисите за екотуризам работат во мал обем и можеби најдобро може да се оценат користејќи критериуми утврдени за тој стил на бизнис.

Континуирано мора да се врши следење на влијанието на развојот на големите туристички центри и заштитени подрачја, крајбрежните појаси на зелените површини за да се придонесе кон изнаоѓање режим за воспоставување хармонична и функционална средина во која локалното население ќе има поволни услови за живеат и работат додека туристите ќе можат да продолжат да трошат, што е крајната цел на туристичката индустрија. Од социо-економска, еколошка и планска гледна точка, грижата за животната средина денес оправдано расте, така што концептот на одржлив развој е составен дел на урбаните политики повеќе од дваесет години, иако неговата дефиниција, цели и практични импликации сè уште не се целосно прифатени. Ова е особено важно кога станува збор за изградба на објекти за сместување на голем број туристи, но објекти кои се пријателски настроени кон животната средина и чие влијание врз животната средина е минимизирано. Денес постојат сместувачки капацитети наречени „Ecolodge“. Овој тип на сместување се појави во последните неколку години, а од сместувањето нудат и активни одмори засновани на мисијата на екотуризмот како што се планинарење, набљудување птици, кајакарство, јавање коњи, велосипедизам, патувања на плажа, едукативни посети на локални музеи, зоолошки градини, фарми за пеперутки. Некои се малку екстремни, како патеки со јаже за прошетки во дунгла.

Ecolodge е вид на туристичко сместување кое ги исполнува следните критериуми:

- а) Ги заштитува природните и културните компоненти на својата околина,
- б) За време на изградбата, има минимално влијание врз животната средина,
- в) Се вклопува во специфичниот контекст на животната средина,
- г) Да користи алтернативни, одржливи средства за потрошувачка на вода,
- д) Обезбедува внимателно ракување со губрето и отпадните води,
- ѓ) Одлична соработка со локалното население,
- е) Да спроведува програми за едукација и обука за животна средина и за вработените и за туристите;
- ж) Придонесува за одржлив развој на локалната заедница преку истражувачки програми.

3. ОДРЖЛИВОСТ НА ТУРИСТИЧКА ДЕСТИНАЦИЈА

Развојот на екотуризмот започнува по 70-тите и 80-тите години на минатиот век и со евидентни лоши последици врз животната средина предизвикани од масовниот туризам. Како резултат на тоа формирано еои и Меѓународно здружение за екотуризам - Меѓународното друштво за екотуризам (TIES), чии активности стануваат сè повлијателни меѓу владите на бројни земји. Незадоволството од масовниот туризам доведува до зголемување на побарувачката за искусување на недопрена природа. Помалку развиените земји почнуваат да ги препознаваат ефектите од туризмот базиран на природата преку зголемување на девизните приливи со

помала штета на животната средина.

Туризмот како движење придружено со потрошувачка има силно влијание врз економскиот раст и структурата на домашниот БДП. Логично е да се обидеме да го зголемиме ваквото движење за да биде поизразено мултиплицирањето на туристичката потрошувачка. Во такви околности, има посилено влијание врз туристичките ресурси, кои се претежно природни ресурси како што се морските брегови, шумите итн. Не е невообичаено дестинациите кои наеднаш ја изгубиле својата популарност поради уништувањето на природните ресурси и како такви страдаат од негативните економски ефекти од неконтролираната туристичка активност. Важно е да се воспостави рационален однос меѓу туризмот и користењето на развојниот простор. Според тоа, влијанијата на туризмот можат да бидат и негативни и позитивни. Влијанието на туризмот има различни форми: од деградација на просторот до зголемување на свеста за реткоста на просторот. Како што туризмот е одговорен за деградација на просторот, тој исто така претставува силен фактор за подобрување и зголемување на вредноста на природните ресурси во пошироката област. Многу неразвиени земји својата голема шанса ја гледаат во развојот на екотуризмот, а во желбата што поскоро да стигнат до посакуваниот приход, паѓаат во замки кои се резултат на одредени заблуди, пред се, дека секое неразвиено подрачје е идеален област за развој на екотуризмот, а тоа во неразвиените подрачја и со малку инвестиции може брзо да се развие екотуризмот. Заблудите понатаму се засноваат на планирање на големи профити кои ќе траат континуирано.

Секое инвестициско вложување е вложување со цел да се оствари профит. Инвестициските циклуси се планирани на долг рок и носат со себе одредена количина на ризик. Инвестирањето во туризмот бара детална анализа преку креирање на бизнис план каде треба да се обезбедат сите релевантни информации за профитабилноста на инвестицискиот проект. Проектите засновани на деградација на ресурси носат големи ризици и шпекулативните инвеститори го знаат тоа. Се разбира, тоа не е наведено во инвестициските документи, со оглед на тоа што инвестициите во туризмот на неразвиените земји често се придружени со државни субвенции, инвеститорите честопати ги „насочуваат“ инвестициите по истекот на периодот на субвенционирање, кој обично е идентичен со времетраењето на ресурсите.

Пред да се донесе одлука за инвестирање, се претпоставува дека е потребно со сигурност да се процени очекуваната стапка на добивка, но и можноста за остварување дополнителна добивка доколку влезните трошоци можат да бидат помали. Денес, во време на глобално турбулентно опкружување, на кое во голема мера влијаеше шпекулативната економска активност оправдана со финансиската криза, планирањето на различни проекти се врши во услови на поголема неизвесност или ризик, поради што конечниот исход на инвестицискиот потфат може значително да отстапи од планираното.

4. ЗАКЛУЧОК

Кога една туристичка дестинација развива одреден вид туризам и своите средства ги насочува кон развој, потребно е да се земе предвид и непосредната близина на самиот локалитет. Локалните заедници најмногу ја ставаат на коцка близината на локалитетот до населбата и поради тоа најмногу губат на растечкиот меѓународен екотуристички пазар. Со оглед на тоа што глобализацијата ја отежнува локалната контрола на економијата, екотуризмот тежнее да го промени овој тренд со нагласување дека локалните претприемачи и локалните заедници мора да бидат вклучени во најголема мера. Моносите руралните заедници да се вклучат во туризмот привлекоа внимание и покренеа многу очекувања, но ризиците се големи доколку не се направат соодветни подготовки. Врз основа на ова локалното население мора однапред да биде информирано за можните последици од развојот на туризмот и формално да се согласи со развојот во нивните области. Посебни видови на загадување може да бидат: изгледот на хотелска зграда која не е интегрирана во природната средина, зграда од типот на облакодер, бетонот што преовладува изгледа неприроден. Овие елементи често не се земаат предвид при планирањето на градењето капацитети, а за тоа во голема мера вината се гледа во недоволните инвестиции во науката, образованието и технолошкиот развој, како и зачувувањето на природата и нејзините ресурси, секојдневно предизвикуваат големи штети на целото општество. Прегледот на стратешките документи за развој укажува дека не постои стратешка ориентација за да се развие целиот регион како општествено одговорна, но во исто време, модерна дестинација која гарантира почитување на квалитетот на услугата и постигнатите европски стандарди, а кои како таков ќе биде значително конкурентен и способен да го понуди очекуваниот квалитет на платената услуга.

Важно е да се процени чувствителноста и можното влијание врз клучните ресурси на туризмот, имено анализата на потенцијалот и ограничувањата за идното одржливо користење на природните ресурси и целокупното наследство во еко, односно развојот на руралниот туризам и поврзаноста на признати форми на туристичка понуда со сегменти на побарувачка на еко и рурален туризам. За да се знае дека последиците би

биле однапред контролирани, потребно е да се формулира локална стратегија на еколошки и рурален туризам за одредена област со јасно определување на врските и синергиите со другите компоненти на туристичкиот производ. Следната фаза е да се анализираат предностите и недостатоците на конкуренцијата и да се идентификуваат можностите за јасно позиционирање на областа и бројот на вработени во таа област (нивното ниво на образование, плата и работно време). Ваквиот одржлив развој заснован на проектни идеи за еко и рурален туризам, на специфични локации, со основни елементи на бизнис и инвестициски план мора да вклучува и систематизација на човечките ресурси со јасни задачи за тоа што се бара од секого.

ЛИТЕРАТУРА:

- Coomber, L., & Lim, C. (2004), *Farm Tourism: A Preliminary Study of Participants' Expectations and Perceptions of Farm Tours*
- Douglas, N., & Derrett, R. (2019). *Special Interest Tourism*. Brisbane: John Wiley & Sons. *Encyclopedia of Tourism* (2019). Editor: Jafar Jafari, Routledge, London – New York.
- Horner, S., & Swarbrook, J. (2020). *International cases in tourism management*, Elsevier, London
- George W., Mair H., & Reid, D. (2019). *Rural tourism Development Localism and Cultural Change*, Channel view Publicatios, Toronto, Canada
- Kala, D., & Bagri, S. (2020). *Global Opportunities and Challenges for Rural and Mountain Tourism*, IGI Global
- Krstić, B., & Krstić, M. (2017). *Teorijski okviri održivog razvoja, Ekonomika održivog razvoja (Economics of Sustainable Development)*, Niš.
- Muller, H. (2004). *Turizam i ekologija*, Masmedia, Zagreb
- Trumbulović-Bujić, Lj. (2014). „Ekologija i turizam“, *Visokotehničko-poslovna škola strukovnih studija, Užice*
- Đorđević Milošević, S., & Milovanović, J. (2012). „Održivi turizam u funkciji ruralnog razvoja“, *Fakultet za primenjenu ekologiju Futura, Univerzitet Singidinum, Beograd*
- Grupa autora (2000.): *Ekoturizam i održivi razvoj u ekološko osjetljivim prostorima*, Turizam, Zagreb